

MICHAŁ SCHMIDT

<https://orcid.org/0000-0002-1875-9336>

(Polska Akademia Nauk Instytut Historii im. T. Manteuffla)

NOWE SPOJRZENIE NA DZIEJE KRAKOWSKIEGO KARCZMARSTWA W CZASACH JAGIELLONÓW

**Peter Paul Dobek, „Karczma/Taberna”: Public Houses in Cracow
During the Jagiellonian Dynasty, [Kalamazoo], 2019, s. 281**

W 2019 roku Peter Paul Dobek, amerykański historyk polskiego pochodzenia, uzyskał stopień doktora Western Michigan University na podstawie dysertacji o karczmach w Krakowie za panowania dynastii Jagiellonów (1385–1572), dostępnej w Internecie¹. To kolejna publikacja poświęcona krakowskim piwowarstwu i karczmarstwu, jaka ukazała się w ostatnich latach, obok prac Sławomira Dryi, Stanisława Sławińskiego czy Marcina Gadocha².

We wstępie autor wyjaśnia, że pod pojęciem karczmy (*public house*) i karczmarza (*publican*) rozumie przede wszystkim ogólnodostępne lokale, regularnie sprzedające alkohol na miejscu, oraz ludzi, którzy nimi zarządzali (s. 12–13). Źródłem definicji jest anglosaska literatura przedmiotu, którą autor szeroko cytuje, wskazując, że w ostatnich dwudziestu latach obok gospodarczo-politycznego aspektu

działalności gospód dostrzeżono także ich funkcje społeczne i kulturowe oraz występujące w nich zjawisko przemocy. Jednocześnie istniejące prace właściwie pomijają ziemie polskie (s. 13–15).

Według Petera Dobka także polska historiografia jedynie w niewielkim stopniu dotyczyła karczm i karczmarzy w Krakowie w tym okresie (niestety nie cytuje większości prac Sławomira Dryi wydanych przed 2019 rokiem), stąd też jego intencją było wypełnienie tej luki i jednocześnie włączenie poczynionych ustaleń w szerszy nurt międzynarodowych badań nad karczmami i gospodami, w tym nad przemocą (s. 15–18, 30–31). W tym celu opisuje pięć zasadniczych zagadnień, zawierając je w kolejnych rozdziałach: rozwój miasta na tle dziejów Polski w średniowieczu (1), karczmy (2), karczmarze (3), bywalcy gospód (4) oraz przemoc w karczmach (5).

¹ <https://scholarworks.wmich.edu/dissertations/3537>, dostęp 20. 10. 2022. W niniejszej recenzji cytowane są strony pliku pdf, ponieważ w pracy niestety występuje błąd w paginacji i na początku rozdziału 2 zaczyna się nowa numeracja.

² Sławomir Dryja, *Kobieta w krakowskim przemyśle słodowniczo-piwowarskim doby wczesnonowożytnej w świetle testamentów i dokumentów podatkowych*, „Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego”, T. 4: 2012, s. 96–116; idem, *Podatki i opłaty pobierane od piwowarów krakowskich w XVI i w pierwszej połowie XVII wieku. Reforma czopowego z czasów panowania Stefana Batorego i jej wpływ na piwowarstwo krakowskie*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, T. 78: 2017, s. 67–94; idem, *Słownik biograficzny słodowników, piwowarów i karczmarzy krakowskich 1501–*

1655, Kraków 2018; idem, *Ekonomiczny aspekt funkcjonowania zakładu rzemieślniczego w Krakowie pod koniec XVI i w pierwszej połowie XVII wieku na przykładzie przedsiębiorstwa piwowarsko-karczmarzkiego*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 2021, t. 69, nr 1, s. 39–55; Sławomir Dryja, Stanisław Sławiński, *Krakowskie słodownie przełomu wieku XVI i XVII*, Biblioteka Krakowska, nr 155, Kraków 2010; eadem, *Mała encyklopedia piwowarska Krakowa i Kazimierza w wieku XVI i pierwszej połowie wieku XVII. Studia z dziejów piwowarstwa Krakowa i Kazimierza z uwzględnieniem problematyki Kleparza i przedmieść*, Kraków 2018; Marcin Gadocha, *Cech piwowarów, karczmarzy i słodowników krakowskich w XVI i XVII wieku*, w: *Miasta polskie w średniowieczu i czasach nowożytnych*, red. Paweł Gołdyn, Kraków 2008, s. 253–279.

Autor wykorzystuje liczne źródła rękopiśmienne i drukowane (s. 21–27). Przede wszystkim sięga do wybranych akt miejskich krakowskich: do ksiąg wójtowskich, rejestrów poboru czopowego oraz do ksiąg wiertelniczych (rejestrów inspekcji budowlanych). Ze źródeł aktowych badania objęły jeszcze wydane drukiem księgi miejskie oraz sądu rektora Uniwersytetu Krakowskiego. Ponadto wykorzystane zostały drukowane przywileje, dekrety i wilkierze oraz źródła innego typu, jak kroniki, kazania uniwersyteckie czy listy Jana Dantyszka. Wybór źródeł jest więc spory i jednocześnie wystarczający do odpowiedzi na postawione pytania badawcze, choć można żałować, że autor nie zdążył przeprowadzić kwerendy w księgach ławniczych i radzieckich, co z pewnością uzupełniłoby jego pracę m.in. o dane na temat sytuacji majątkowej karczmarzy.

Autor badania ogranicza się tylko do obszaru lokacyjnego Krakowa wewnątrz murów, pomijając przedmieścia oraz Kazimierz i Kleparz (s. 19). Decyzja ta jest jak najbardziej zrozumiała wobec sporej liczby rękopiśmiennych źródeł krakowskich, szkoda jednak, że nie zostały wykorzystane przynajmniej wydane drukiem księgi miejskie kazimierskie, które ze względu na bezpośrednie sąsiedztwo i bliskie relacje obu miast mogły stanowić materiał uzupełniający braki źródeł z samego Krakowa.

Pierwszy rozdział pracy został poświęcony krótkiemu omówieniu dziejów Polski i Krakowa w oparciu głównie o źródła narracyjne (Gall Anonim, Długosz) oraz wybraną literaturę (s. 32–78). Autor rozpoczyna rozważania od historycznych początków państwa, prezentując kolejnych władców i ich decyzje wpływające na rozwój Krakowa i działających w nim gospód. Wśród tych wydarzeń można wymienić m.in. ustanowienie biskupstwa, uznanie Krakowa za siedzibę monarszą, lokację miasta czy też fundację uniwersytetu. Recenzowana praca jest przeznaczona przede wszystkim dla nieznanego polskim realiów zagranicznego czytelnika, dlatego takie wprowadzenie daje cenny kontekst dla dalszych części. Wątpliwości budzi jedynie obszerność tekstu na temat dziejów najdawniejszych, w którym prezentowane informacje nie zawsze dotyczą Krakowa, a opisy wpływu monarchów na rozwój karczm zbyt często się powtarzają.

Drugi rozdział (s. 79–122), prezentujący krakowskie karczmy i gospody, dzieli się na dwa podrozdziały. Pierwszy wskazuje ich lokalizację, szczegółowo omawia wygląd i wyposażenie, ze szczególnym uwzględnieniem należącej do miasta Piwnicy Świdnickiej, zasad jej funkcjonowania

oraz dochodów, które przynosiła. Autor, w oparciu głównie o rejestr poboru podatku czopowego z lat 1557–1558, stwierdził, że karczmy koncentrowały się w północnej części miasta, zwłaszcza przy ulicach bramnych (Szewska, Sławkowska, Floriańska, Mikołajska). Powodami miały być zwiększony ruch oraz lepszy dostęp do miejskich wodociągów w tych miejscach. Szczególne korzyści miało dawać położenie przy Drodze Królewskiej – ulice Floriańska i Grodzka – czyli na trasie procesji i wjazdów królewskich (s. 81–82). Stosunkowo niewielka liczba płatników przy ul. Grodzkiej zdaje się jednak nie potwierdzać tej obserwacji. Na wynikającą z rejestrów koncentrację lokali w północnej części wpływać mogła także spora własność niemieszkańska w południowej części miasta, niepodlegająca miejskim podatkom.

W drugiej części rozdziału autor opisuje funkcjonowanie gospód, zaczynając od ich usług. Co oczywiste, najważniejszą rolę odgrywały potrawy i napoje, które Peter Dobek skrupulatnie prezentuje, omawiając m.in. rodzaje posiłków, najczęściej spożywane artykuły żywnościowe i napoje alkoholowe, ich ceny czy też przeciętne spożycie piwa. Wskazuje ponadto inne usługi świadczone w gospodach, przede wszystkim najem kwater, ale także sprzedaż towarów, najem koni czy odbiór korespondencji, zaznacza jednak, że nie każdy lokal je oferował. Następnie analizuje normy prawne wpływające na działalność gospód w mieście. Ich głównym źródłem była rada miejska regulująca takie sprawy jak zakazy warzenia i sprzedaży alkoholu w określone dni, ceny piwa oraz zasady jego produkcji. Na sytuację prawną karczmarzy wpływał także król poprzez przywileje i zwolnienia, choć trzeba zauważyć, że jeden z przytoczonych przykładów jest nieadekwatny, ponieważ konkretnie dotyczy wolności nadanych Ormianom kamienieckim, w tym prawa do warzenia i sprzedaży piwa.

Wreszcie Peter Dobek omawia koszty związane z prowadzeniem karczmy w Krakowie, głównie z produkcją i sprzedażą alkoholu. Z tego tytułu miasto pobierało opłaty m.in. od korzystania z wodociągów, pomiaru słoju czy transportu beczek. Dodatkowym obciążeniem było czopowe, czyli podatek na rzecz króla od produkcji i sprzedaży alkoholu. Korekty wymaga uwaga autora o dodatkowych podatkach obciążających karczmarzy krakowskich, takich jak np. podatek od gruntu karczmarzy uchwalony przez Aleksandra bądź też specjalne podatki omijające sposób uchwalenia czopowego (s. 99, 117–118). We wszystkich tych przypadkach cho-

dzi o podatki nadzwyczajne płacone od łąnów oraz o karczmy wiejskie. Karczmarze prowadzący lokale w miastach nie podlegali im, mieli natomiast płacić szos jako ludność miejska.

W trzecim rozdziale (s. 123–159) autor analizuje społeczność karczmarzy w Krakowie, zaczynając od ich liczebności. Łącząc ustalenia z poprzedniego rozdziału z danymi o karczmarzach występujących w księgach wójtowskich, szacuje ich liczbę w połowie XVI wieku na około 180 osób, zaznaczając, że mogło ich być więcej. Krakowscy karczmarze, piwowarzy i słodownicy byli w tym okresie zrzeszeni we wspólnym cechu, którego działalność i regulacje autor dokładnie opisuje. Zauważa też zjawisko napływu do miasta nowych karczmarzy, przyjmujących prawo miejskie, choć nie sądzi, by miało ono znaczące rozmiary. Karczmy i browary były za to często dziedziczone nawet przez kilka pokoleń, czego ilustracją jest rodzina Stygów działająca w 2. połowie XVI wieku. Osobny podrozdział poświęcony jest żydowskiemu mieszkańcom Krakowa. Jak stwierdza autor, prowadzone przez nich lokale oraz zwyczaje korzystania z karczm nie odróżniały ich bardzo od chrześcijan. Błędem jednak było uznanie przez niego browarników z ul. Żydowskiej zarejestrowanych w połowie XVI wieku za Żydów, ponieważ – sądząc po nazwiskach – była to ludność chrześcijańska. Kolejną kwestią podjętą w tym rozdziale są problemy i wyzwania towarzyszące codziennej działalności karczmarzy. W oparciu o liczne odwołania do źródeł autor wskazuje, że były to: dług, przestępczość i przemoc, hazard oraz prostytucja. Największą bolączką miały być długi spowodowane m.in. zaległościami bywalców karczm w płatnościach, za czym ma przemawiać spora liczba spraw sądowych dotyczących zadłużenia. Nie negując faktu istnienia licznych zobowiązań klientów w księgach wójtowskich, trudno jednak wysnuwać tak kategoryczne stwierdzenia o położeniu majątkowym karczmarzy bez kwerendy w pozostałych księgach miejskich Krakowa. Prawdopodobnie poziom zamożności plasował ich w górnej części warstwy średniej posiadaczy, podobnie jak miało to miejsce w Poznaniu w tym samym okresie³.

Rozdział czwarty (s. 160–198) autor poświęcił bywalcom karczm, prezentując w kolejnych podrozdziałach kategorie ludzi z nich korzystających. Wyszczególnia on cztery zasadnicze grupy, mianowicie duchowieństwo, zwykłych mieszkańców miasta, dyplomatów oraz studentów i nauczycie-

li uniwersytetu. Wywód jest poprawny i oparty na szerokiej bazie źródłowej. Autor, cytując m.in. akta sądowe miejskie, kościelne i uniwersyteckie, listy dyplomatów, kazania profesorów czy źródła narracyjne, w interesujący sposób przedstawia znaczenie gospód w działalności wysłanników i ambasadorów królewskich czy też rozdzźwięk między negatywną opinią uniwersyteckich elit i duchowieństwa o karczmach a częstym odwiedzaniem ich przez studentów, nauczycieli akademickich i kler. Zwraca także uwagę na to, że instytucje kościelne posiadały wiele tego typu przybytków, choć akurat opinię tę ilustruje przykładami karczm spoza Krakowa. Niedosyt zostawia jedynie część prezentująca związki mieszkańców miasta z gospodami, wyraźnie krótsza niż pozostałe podrozdziały i ograniczająca się w zasadzie do przykładów spraw sądowych. Pominęto m.in. ważną rolę, jaką odgrywały karczmy w życiu korporacji rzemieślniczych, co miało odbicie choćby w przepisach statutów cechowych⁴.

W piątym rozdziale autor rozpatruje zjawisko przemocy w karczmie krakowskiej (s. 199–236). Punkt wyjścia stanowi zachodnia literatura przedmiotu, notująca wyraźny związek między lokalami serwującymi alkohol a aktami agresji. P.P. Dobek stwierdza, że w opinii ówczesnych elit intelektualnych karczmy były siedliskami niemoralności i bezprawia. Przemoc na terenie miasta starano się zresztą ograniczać za pomocą przepisów – tak prawa miejskiego, jak i dekrétów królewskich. Główną część rozdziału stanowi badanie form przemocy fizycznej i werbalnej oraz uciekających się do niej ludzi związanych z gospodami jako bywalcy albo właściciele, w tym także kobiet. Autor ilustruje narrację licznymi przykładami spraw sądowych z ksiąg proskrypcji i wójtowskich oraz z akt rektora uniwersytetu. W tekście brakuje niestety odwołań do bogatej polskiej literatury, poświęconej zarówno cytowanym miejskim źródłom sądowym, jak i przestępczości w Krakowie⁵. Jej ustalenia pozwoliłyby lepiej uka-

⁴ Władysław Stesłowicz, *Cechy krakowskie w okresie powstania i wzrostu*, „Kwartalnik Historyczny”, 1892, t. 6, z. 2, s. 290, 295; Barbara Orzelska-Konarska, *Mistrzowie i czeladnicy. Pozycja społeczna czeladzi w cechach krakowskich w XV–XVII wieku*, Warszawa 1968, s. 114–118.

⁵ Hanna Zaremska, *Proskrypcja i kara wygnania w Krakowie w XIV–XV w.*, w: *Czas, przestrzeń, praca w dawnych miastach. Studia ofiarowane Henrykowi Samsonowiczowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Andrzej Wyrobisz, Michał Tymowski, Warszawa 1991, s. 349–360; eadem, *Banici w średniowiecznej Europie*, Warszawa 1993, *Rozdział V. „Ci, którym Kraków ma być zakazany”*, s. 96–134; eadem, *Krakowska księga*

³ Jacek Wiesiołowski, *Socjotopografia późnośredniowiecznego Poznania*, Warszawa–Poznań 1982, s. 33–36.

zać kontekst powstawania tych źródeł i skromny stan zachowania krakowskich akt sądownictwa karnego z badanego okresu, a także dać szersze tło dla przytaczanych przykładów przemocy. Brak ten jest widoczny również w kolejnej części rozdziału, poświęconej analizie zakresu agresji w karczmach. Autor precyzyjnie zestawia liczby oraz przedstawia udział procentowy spraw o przemoc dotyczących karczm i karczmarzy z kolejnych ksiąg sądowych i stwierdza, że był on niski, rzędu kilku procent, przy czym w księgach wójtowskich z końca XV wieku wzrósł nawet do kilkunastu procent. To nie dziwi – dominującym rodzajem wpisów były sprawy o dług. Żałować należy, że autor nie porównał

tych danych choćby z kilkoma przykładami innych krakowskich branż, dzięki czemu byłoby wiadomo, jak karczmarze wypadali na tle innych mieszkańców miasta.

Praca zawiera dodatkowe materiały uzupełniające (s. 9–11, 253–266), będące dużą pomocą przy lekturze – dwie mapy ukazujące położenie i liczbę karczm na terenie miasta lokacyjnego, wykaz krakowskich miar, wag i jednostek monetarnych, a także 6 załączników na końcu, w których są m.in. listy karczmarzy przyjętych do prawa miejskiego oraz występujących w najstarszej księdze wójtowskiej, tłumaczenia na język angielski wybranych zapisów źródłowych, bardzo cenny wykaz płatników czopowego z rejestru z 1557 roku, a także tabela z liczebnością poszczególnych rodzajów spraw zarejestrowanych w księdze proskrypcji w podziale na lata.

Recenzowana praca, koncentrująca się bardziej na społeczno-kulturowym aniżeli gospodarczym ujęciu tematu, przynosi wiele interesujących ustaleń o działalności karczm i karczmarzy w Krakowie XV i XVI wieku. Sporą wartością jest wykorzystanie rzadziej używanych w miejskiej tematyce źródeł, jak również sięgnięcie do rękopiśmiennych ksiąg wójtowskich i podatkowych. Dzieło Petera Dobka jest cenne tym bardziej, że stanowi przejaw rosnącego zainteresowania zachodnich badaczy dziejami Polski i Krakowa w okresie średniowiecza i nowożytności i jest udaną próbą włączenia polskiej historii w szerszy nurt dziejów powszechnych.

wójtowska z roku 1442. *Bójki i obelgi*, w: *Cracovia – Polonia – Europa. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Jerzemu Wyrozumskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, red. Krzysztof Baczkowski, Kraków 1995, s. 93–100; Maciej T. Radomski, „*Ipsa civitas habundat furibus...*” *Przestępcy i przestępczość w późnośredniowiecznym Krakowie*, w: *Coram Iudicio. Studia z dziejów kultury prawnej w miastach późnośredniowiecznej Polski*, red. Agnieszka Bartoszewicz, Warszawa 2013, s. 11–83; Patrycja Wiencierz, „*Iudicium advocati Cracoviensis*”. *Jerzego Arnsberga księga sądowa z lat 1442–1443*, w: *Signa. Studia i szkice z nauk pomocniczych historii. Prace dedykowane Profesorowi Zenonowi Piechowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Andrzej Marzec, Marcin Starzyński, „*Studenckie Zeszyty Historyczne Koła Naukowego Historyków Studentów UJ*”, 2014, z. 21, s. 75–102.